

УДК 378.31

Катерина Гораш

ІННОВАЦІЙНІ СКЛАДОВІ ОСОБИСТОСТІ СУЧАСНОГО ПЕДАГОГА

У статті розглянуто проблему відповідності особистості сучасного педагога вимогам освітньої системи на етапі її переходу до інноваційного розвитку, де головним ресурсом є педагогічні кадри, які здатні здійснювати інноваційну діяльність та бути активними учасниками інноваційних процесів. Серед професійних рис особистості сучасного педагога автором виділено інноваційні складові: «інноваційне мислення», «інноваційну поведінку», «інноваційну культуру»; висвітлено результати теоретичного дослідження сутності цих понять та обґрунтовано потребу їх розвитку у студентів педагогічних вищих навчальних закладів та педагогів-практиків.

Ключові слова: *інноваційний розвиток, особистісні риси педагога, інноваційне мислення, інноваційна діяльність вчителя, інноваційна поведінка, інноваційна культура.*

Входження України у світовий науково-технічний, економічний та соціокультурний простір передбачає забезпечення якісних змін в її освітній системі, яка на сучасному етапі реформування переходить від екстенсивного розвитку до інноваційного, де головним ресурсом є висококваліфіковані педагогічні кадри, здатні бути не тільки учасниками інноваційних змін, а й активними ініціаторами інноваційних ідей і, головне, розуміти сутність освітніх інновацій, прогнозувати їх результативність, проектувати та планово впроваджувати.

Проблема відповідності особистості сучасного педагога вимогам освітньої системи на етапі її інноваційного розвитку стає у суспільстві все більш актуальною. Це значною мірою пов'язано з тим, що виховувати творчу, ініціативну, неординарну особистість, відповідального фахівця, громадянина, патріота, якого потребує сьогодні держава і суспільство, в змозі тільки творчий, неординарний вчитель з інноваційним мисленням, підготовлений до постійного вдосконалення особистісних і професійних якостей та до здійснення педагогічної діяльності в інноваційному середовищі. Тому перед вітчизняною освітньою системою постають стратегічні завдання щодо підготовки педагога нового покоління, професіоналізм якого характеризуються такими особистісними рисами, як інноваційне мислення, інноваційна поведінка, інноваційна культура; проведення наукових досліджень цих інноваційних складових особистості педагога; пошук форм і методів формування інноваційного мислення і

інноваційної культури у майбутніх та практикуючих вчителів і впровадження наукових розробок з цього напрямку досліджень у педагогічну практику, зокрема підготовку і перепідготовку педагогічних працівників.

Проблеми розвитку особистості вчителя, дослідження його професійних якостей і особистісних рис залишаються актуальними у педагогічній науці вже не перше десятиріччя. Характерні риси особистості педагога та його професійні якості, що забезпечують розвиток вчителя як фахівця, стали об'єктом досліджень багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників, серед яких І. Бех, І. Зязюн, Г. Костюк, Н. Кузьміна, Ю. Кулюткін, С. Сисоева, Г. Сухобська, М. Поташник й інші. Цими вченими професійний та особистісний розвиток педагога розглядається як єдиний процес, що відбувається в умовах підготовки майбутнього вчителя у педагогічних ВНЗ та на етапах його саморозвитку і здійснення педагогічної діяльності.

У психолого-педагогічній літературі знаходимо чимало публікацій вчених і педагогів-практиків, у яких професійно значущі риси особистості вчителя викладено як систему особистісних якостей педагога, що забезпечують повноцінне здійснення педагогічної діяльності.

Відтак, Б. Ананьєвим, Є. Бондаревською, Ф. Гоноболіним, О. Щербаківим, В. Сластьоніним, Н. Кузьміною, А. Марковою розроблено й обґрунтовано теоретичні моделі загальних професійних та особистісних якостей фахівця (педагогічні професіограми); серед основних професійних рис вчителя вченими визначено: працездатність, порядність і людяність, відповідальність, наполегливість, організованість, компетентність, творчу активність та адекватність поведінки тощо.

Особистість сучасного педагога як фахівця у психолого-педагогічній літературі характеризується такими інтегрованими поняттями як педагогічні здібності, професійно-педагогічний потенціал, педагогічна культура, професіоналізм; дослідниками розкрито сутність і роль цих понять (Н. Амінов, Е. Гармаш, І. Багаєва, В. Крутецький, Н. Кузьміна, А. Маркова, І. Підласий та ін.) Також вченими виокремлено такі сфери професійного розвитку особистості вчителя як потребнісно-мотиваційна, інтелектуально-когнітивна та емоційно-вольова; розкрито особистісні риси, що забезпечують готовність педагога до ефективного здійснення педагогічної діяльності, серед яких ключовими визначено: педагогічне мислення, педагогічний талент і педагогічну культуру та творчість педагога [5].

Проблема формування мислення людини, її здатності творчо міркувати і діяти віднайшла широке відображення в психолого-педагогічній теорії і практиці; вивчення базується на наукових дослідженнях Л. Виготського, Дж. Гілфорда, У. Джемса, Дж. Дьюї, А. Брушлинського, Г. Костюка, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна та інших вчених, які описали філософські концепції феномену мислення і методологію його формування й розвитку упродовж життя. Зокрема, системне формування творчого

мислення майбутнього вчителя ґрунтується на загальних дослідженнях психологічних аспектів розвитку особистості (К. Абульханова-Славська, Л. Божович, Л. Виготский, Л. Рубінштейн та ін.) і психології творчості людини і особистості педагога (А. Алексюк, О. Залужний, В. Клименко, О. Киричук, С. Максимова, О. Матюшкін та ін.). Особливо актуальними зазначені дослідження є в інноваційних умовах розвитку освітньої системи, коли педагогічна наука і практика перебувають у пошуку нових принципів і підходів до педагогічної діяльності, організації навчально-виховного процесу, форм і методів підготовки майбутніх педагогів, підвищення їхньої кваліфікації та перепідготовки. Це підтверджується підвищенням інтересу дослідників до інноваційних процесів в освітній системі та проблем педагогічної інноватики.

Значимими для нашого дослідження є праці М. Бургина, Л. Даниленко, В. Кременя, В. Паламарчук, В. Сластьоніна, Л. Подимової, Н. Юсуфбекової та інших учених, які визначили закони перебігу інноваційних процесів в освіті; розкрили сутність і роль педагогічних інновацій та інноваційної діяльності педагогічних працівників; розглядають впровадження освітніх інновацій як інтеграцію наукових досягнень в педагогічну практику.

Дослідники освітні інновації тлумачать як прогресивні технології, які спрямовані, передусім, на вирішення проблем сучасної освіти в умовах її глобалізації, інформатизації та інтеграції у світовий освітній простір; забезпечують якість освітніх процесів й інноваційний розвиток навчальних закладів; служать сполучною ланкою між науково-технічним прогресом, запитами держави, суспільства та навчальними закладами, які є базою формування людських ресурсів країни, що мають забезпечити зростання її економіки й якість життя [4].

Аналіз науково-педагогічної літератури з проблем перебігу інноваційних процесів у системі освіти, розвитку творчої особистості вчителя, формування системи професійно значущих особистісних рис педагога та розкриття інтегрованих понять, що характеризують його особистісні якості, підтверджує важливість і актуальність дослідження проблеми формування особистості педагога в умовах інноваційних змін освітньої системи, зокрема першим завданням вивчення цієї проблеми є визначення сутності й обґрунтування таких інноваційних складових особистості сучасного педагога як інноваційне мислення, інноваційна поведінка та інноваційна культура.

Метою статті є висвітлення результатів пошуку та теоретичного дослідження основних понять інноваційної складової особистості сучасного педагога – інноваційне мислення, інноваційна культура та інноваційна поведінка для подальшого формування їх у майбутніх вчителів у навчальному процесі педагогічних ВНЗ і підвищенні кваліфікації педагогічних працівників.

Зміни у сучасній освіті України взаємопов'язані з її входженням до світового освітнього простору, що зумовлює *інноваційний тип її розвитку* (англ. *Innovation model of development*), характерними ознаками якого є забезпечення якісної освіти майбутніх поколінь шляхом проведення освітньої політики щодо системного впровадження інноваційних освітніх проєктів; розроблення і використання принципово нових прогресивних педагогічних технологій; сприяння переходу до нових форм організації навчально-виховного процесу та управління інноваційними навчальними закладами; організація інноваційної діяльності педагогічних працівників, їх підготовка до професійної діяльності в умовах інноваційних змін.

Інноваційний розвиток навчальних закладів є одним із важливих і складних інноваційних процесів, який відбувається у межах загальних законів розвитку державної освітньої системи відповідно до соціально-економічних, громадських і науково-педагогічних потреб суспільства.

Головними складовими процесу інноваційного розвитку ЗНЗ є створення умов, що сприяють впровадженню освітніх інновацій (поетапному застосуванню інноваційних педагогічних технологій, реалізації інноваційних програм і проєктів); формування інноваційного потенціалу навчального закладу (професійна і психологічна підготовка педагогічних працівників до участі в інноваційних проєктах та здійснення інноваційної діяльності (продукування інноваційних ідей, їх експериментальна перевірка та поширення) [4].

Завдання з формування інноваційного потенціалу навчального закладу полягає не в тому, щоб відшукати необхідну кількість педагогів (вчителів шкіл, викладачів вищих навчальних закладів), які б відповідали певним вимогам інноваційного навчального закладу, і на цьому вирішити кадрову проблему, сьогодні потрібні дієві механізми щодо стимулювання педагогічних працівників усіх рівнів до постійного професійного зростання і особистісного розвитку в умовах інноваційних змін освітньої системи.

Особистість педагога – це система його ціннісних орієнтацій, мотивів і стилю індивідуальної діяльності та спілкування; основа (матриця) педагогічної діяльності, що визначає характер її цілей і завдань; на ній ґрунтується індивідуальність, унікальність і неповторність людини як фахівця [5].

Відтак, існує потреба у розробленні та теоретичному обґрунтуванні інноваційних складових особистості сучасного педагога, застосуванні нових чинників мотивації майбутніх і практикуючих педагогів до інноваційної діяльності, пошуку нових моделей формування особистості сучасного педагога у системі підготовки та відбору кадрів в освіті, які б забезпечили розвиток *інноваційного мислення педагога та його інноваційної культури*.

Для успішного перебігу інноваційних процесів в освітній системі важливо щоб педагоги вміли проаналізувати ланцюжок від створення до стандартизації інновації (передумови виникнення інноваційної ідеї, природу проблеми, на розв'язання якої спрямована інновація, етапи її впровадження, результативність (ефективність)); розуміли цінність результатів та стратегію впровадження інновації; усвідомлювали сутність інноваційної діяльності, були здатні мислити інноваційно. Це означає, що педагогічне мислення (*професійне мислення педагога*), найважливішими характеристиками якого є прогностичність, проблемність, самостійність, активність, гнучкість, творчість [3], набуває нових якісних ознак, до яких відносимо й *інноваційність*.

Сутність педагогічного мислення дослідники характеризують як своєрідне бачення світу, яке відображує психолого-педагогічні та спеціальні знання педагога, установки, що визначають його поведінку, та способи розуміння дій [5].

Складний феномен *інноваційного мислення педагога* ми розглядаємо як складову комплексного поняття «педагогічне мислення», яка має характерні ознаки, особливості, відрізняється специфікою та стереотипами.

Інноваційне мислення педагога – це активний спосіб сприйняття, осмислення та оцінювання педагогічних об'єктів, що ґрунтується на особистісному розумінні та оцінюванні педагогом зовнішнього світу; пов'язане з необхідністю прийняття нестандартних (інноваційних) педагогічних рішень у нестандартних педагогічних ситуаціях та забезпечує розроблення і освоєння нових моделей взаємодії суб'єктів педагогічного процесу.

Як складова педагогічного мислення, інноваційне мислення є когнітивним утворенням, специфічним інтелектуальним інструментом, який забезпечує певну технологію перебігу розумових процесів; пізнавальну та пошукову активність педагога.

Дослідження сутності «інноваційного мислення» нами проведено на теоретичному і практичному рівнях.

На теоретичному рівні інноваційне мислення педагога означається здатністю:

- проводити системний аналіз інноваційних освітніх процесів;
- оперувати абстракціями (уявляти процеси зміни педагогічних об'єктів (явищ, процесів, дій) в ідеальному та нестандартних варіантах);
- встановлювати причинно-наслідкові зв'язки утворення і впровадження інновацій;
- розробляти інноваційні ідеї на основі відомих теорій, закономірностей, концепцій і положень (поєднувати технологічні

процеси різних сфер з педагогічними);

- оцінювати педагогічну ситуацію з позиції пошуку нестандартних варіантів її розв'язання, обґрунтування та прийняття педагогічного рішення в умовах інноваційних змін;
- прогнозувати результати інноваційної діяльності, їх позитивні і негативні наслідки, можливості і ризики впровадження інновацій.

Педагогічна діяльність здійснюється через систему спланованих і ситуативних дій педагога у реальному часі, які спрямовані на вирішення педагогічних задач, що дає змогу розглядати інноваційне мислення на практичному рівні. Фактор дефіциту часу в процесі діяльності педагога викликає потребу швидкого реагування на зміни педагогічної ситуації шляхом вироблення рішення і дій. Отже, на практичному рівні інноваційне мислення педагога це здатність оперативно приймати вірні рішення та реалізувати їх в умовах швидко змінної реальності (інноваційної ситуації). Складність цього процесу проявляється у тому, що педагог як суб'єкт педагогічної діяльності обов'язково має враховувати дію іншого суб'єкта – учня (студента, слухача), передбачити яку буває важко, тому прогнозуючи результат необхідно розробляти декілька варіантів рішення.

Справедливо практичне мислення педагога називають мистецтвом тому, що воно безпосередньо включається у педагогічну дію і невід'ємне від її виконання [5]. Інноваційність і творчість мислення педагога не є набором готових шаблонів інноваційної діяльності та способів її проведення, це, насамперед, специфічний підхід до організації професійної діяльності, де відбувається поєднання практичного і теоретичного типів інноваційного мислення, що забезпечує формування інтелектуальної складової особистості педагога та визначає його поведінку.

Інноваційна поведінка педагога є зовнішньою демонстрацією його інноваційного мислення, її характер проявляється у діях, способах і методах здійснення інноваційної діяльності від розроблення інноваційної ідеї до впровадження інновації. Цей процес тісно пов'язаний з постійним оновленням способів перетворення об'єктів діяльності.

Ми розглядаємо інноваційну поведінку педагога як тип індивідуальної або колективної поведінки людини, який характеризується ініціативністю та потребою у системному освоєнні суб'єктами педагогічної діяльності нових способів і методів навчання і виховання або створенням нових та їх ефективним застосуванням у педагогічному процесі і в різних сферах суспільного життя.

Відтак, інноваційна поведінка педагога пов'язана з постійним пошуком і апробацією найбільш ефективних тактичних моделей здійснення інноваційної діяльності (розроблення і впровадження педагогічних інновацій, інноваційних технологій), її сутність має відповідати істинним інтересам конкретного педагога та сприяти його розвитку як особистості і

фахівця. Це забезпечить професіоналізм і конкурентоспроможність конкретного педагога (вчителя, викладача, методиста, вихователя), безпосередньо впливатиме на розвиток його мислення та формування інноваційної культури.

Спосіб мислення людини служить змістовним джерелом її поведінки і культури, інноваційне мислення є джерелом інноваційної поведінки педагога і інноваційної культури, яка історично сформувалася і адаптована у конкретному освітянському загалі (педагогічному колективі навчального закладу, творчих групах педагогів, методичних об'єднаннях вчителів).

Інноваційна культура педагога – це стійка система норм, правил і способів здійснення інноваційної діяльності, що ґрунтується на загальнолюдських нормах, правилах і моральних основах особистості, характерних для соціокультурної спільності (конкретних народів, націй, меншин); ціннісно-нормативна сфера якої включає найбільш поширені в конкретному суспільстві (педагогічному загалі, колективі, групі педагогів) уявлення про інновації, інноваційну діяльність педагога, методи і способи її проведення.

Рівень інноваційної культури педагога (високий, середній, низький) визначається системою критеріїв оцінювання інноваційної поведінки педагога, серед яких наявність вдосконаленої структури моделей і алгоритмів інноваційних дій спрямованих на вирішення педагогічних задач є однією з головних. Це означає, що інноваційна культура відіграє роль соціокультурного механізму регуляції інноваційної поведінки педагога, педагогічного колективу.

Другим, не менш важливим, критерієм визначення рівня інноваційної культури педагога є її регулятивна здібність, що визначається якісними і кількісними показниками реалізації її функцій:

- трансляційної (передача з минулого в сьогодення і з сьогодення в майбутнє усталених типів творчої, нестандартної (інноваційної) поведінки (творчість педагога є одним з головних факторів успішної педагогічної діяльності);
- селекційної (розкривається в процесі відбору розроблених або запозичених інноваційних поведінкових моделей, що найбільшою мірою відповідають потребам конкретної освітньої системи, навчального закладу на певному етапі його інноваційного розвитку);
- інноваційної (здатність педагога до пошуку шляхів самовдосконалення, застосування нових типів інноваційної поведінки на основі зразків інноваційної діяльності, які виникли всередині самої культури або були запозичені зовні).

У функціональному полі інноваційної культури педагога не існує єдиного і оптимального балансу; на її рівень впливають суспільні, економічні, політичні, загальнокультурні та інші умови; розвиток

останньої характеризується зміною стабільних і гіперактивних періодів, коли відбувається різкий прорив у напрямку професійної реалізації особистості педагога.

З розвитком гуманістичних тенденцій і застосуванням культурологічних підходів у дослідженні проблеми особистості сучасного педагога інноваційна культура як невід'ємний компонент професійної культури набуває вагомого значення.

Аналіз досліджень інноваційних процесів в освітній системі показав, що вони супроводжують педагогічну діяльність і виступають способом вирішення проблем у нестандартних ситуаціях функціонування і розвитку навчальних закладів в умовах інноваційних змін. Однак сьогодні не достатньо враховуються особистісні риси сучасного педагога, які потребують уточнення і доповнення такими інноваційними складовими, як інноваційне мислення, інноваційна поведінка та інноваційна культура.

Основними характеристиками інноваційного мислення, інноваційної поведінки та інноваційної культури є: активність і динамічність (постійний пошук), творчість, перманентність змін (безперервність), відкритість і демократичність, прагнення до збільшення ефективності (максимальної результативності педагогічних інновацій).

Інноваційне мислення педагога розглядається нами як здатність виявлення зовні прихованих ознак та властивостей педагогічної ситуації (педагогічної проблеми), розпізнання в процесі порівняння та класифікації причинно-наслідкових зв'язків та прийняття педагогічних рішень.

Інноваційну поведінку ми тлумачимо як природній, масово затребуваний, стратегічний тип поведінки педагогів; алгоритм (систему дій і способів) здійснення інноваційної діяльності, яка виступає основним способом розвитку особистості, педагогічного колективу.

В умовах інноваційного розвитку навчальних закладів та з метою забезпечення їх повноцінного функціонування виникла потреба формування інноваційної культури педагога, яка функціонально сприятиме його адаптації до інноваційних змін та особистісному і професійному зростанню.

Інноваційні риси особистості педагога забезпечують повноцінне здійснення педагогічної діяльності в умовах інноваційного розвитку навчального закладу та сприятимуть формуванню здатності в учнів шкіл (студентів ВНЗ) до навчання та виконання професійної діяльності (у майбутньому) в інноваційному середовищі.

Перспективним вважаємо дослідження проблеми формування інноваційного мислення та інноваційної культури у студентів педагогічних ВНЗ і практикуючих педагогів в системі підвищення кваліфікації, а саме, пошук, розроблення та обґрунтування нових форм, методів та технологій формування інноваційного мислення та розвитку інноваційної культури педагога.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2-х кн. Кн. 1: Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади / І. Д. Бех // Наук. видання. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.
2. Бодров В. А. Психологія професійної придатності : навчальний посібник для вузів [Електроний ресурс] / В. А. Бодров. – М. : ПЕР СЕ, 2001. – 511 с. – (Сучасна освіта). – Режим доступу : <http://socio.125mb.com/razvitie-lichnosti-professionala-25989.html>
3. Мышление учителя: Личностные механизмы и понятийный аппарат / ред.: Ю. Н. Кулюткин, Г. С. Сухобский. – Москва : Педагогика, 1990. – 104 с.
4. Організаційно-педагогічні засади інноваційного розвитку загальноосвітнього навчального закладу : монографія / [Г. Д. Щекатунова, В. В. Тесленко, К. В. Гораш та ін.] ; за наук. ред. Г. Д. Щекатунової. – К. : Педагогічна думка, 2013. – 264 с.
5. Педагогічна творчість і майстерність : хрестоматія / укл. Н. В. Гузій. – К. : ІЗМН, 2000. – 168 с.
6. Слоан Пол. Искусство мыслить незаурядно / Слоан Пол ; пер. с английского. – К. : Companion Group, 2012. – 224 с.